հրաժարեցնելով Մխիթարեանցը փոխանորդական պաշտօնէն մինչ ցվերջաւորութիւն զննութեան։

Մարտ 11։ — Ըստ հրամանի Ս. Կաթողիկոսի՝ միաբան Մայր Աթոռոյս Մկրտիչ Սարկաւագն Այվազեանց Իգտիրցի՝ յաղագս անպատեհ գործոցն և անհարցականութեան՝ իսպառ զրկեցաւ սարկաւագութեան կարգէն, միանգամայն հոգևոր կոչումէն և դասեցաւ ընդ հարկատուս։

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՍՈՎՈՐՈՒԹԵԱՆՑ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

(Շարունակութիւն և վերջ. Տե՛ս թիւ Ժ. և ԺԱ.)

Լսողութեան գալով՝ մենք ամեն քայլափոխում տեսնում ենք, որ մարդիկ, որոց ականջը շատ է պարապել և վարժուել դաշնակական ձայներով, նոցա լսողութիւնը շատ ընդունակ է կրթութեան և կատարելագործութեան· բայց կարելի է և ուրիշ տեսակ օրինակներ բերել, թէ լսողութիւնն էլ, միւս զգայարանքների պէս ընդունակ է ունակութիւններ ստանալու գրգռողութիւնից։ Կոյրերը, որոնք ուրիշներից շատ աւելի լսողութեան պէտք ունին և շատ են գործածում այս զգայարանքը, միջոց են տալիս մեզ համոզուելու, թէ նոցա լսողական զգայարանքը միշտ զօրանալու և կատարելագործուելու վրայ է։ Բնութեան տեսանելի գեղեցկութիւնները վայելելուց զուրկ լինելու պատճառաւ, լսածներից ուզում են բերկրութիւն քաղել և անյագ ցանկութեամբ լսում են քաղցրանուագ երգերը։ Սորանից է, որ երաժշտութիւնը ոչ թէ միայն զբօսանք, այլ նաև ապրուստ ճարելու գործ է դարձած նոցա համար։ Եւ այս պատճառաւ կոյրերու դաստիարակութեան մէկ նշանաւոր մասն էլ այս գեղարուեստն է համարուած։

Բայց բերենք լսելիքի զարմանալի ունակութեան մի օրինակ, որ Րըշի վկայութեամբ պատմում է Ապէրքրոմպին. Փիլադելփիացի երկու կոյր և հասակով պատանի եղբայր են եղել, որոնք փողոցի մէջ մանգալիս կարողանում են եղել իմանալ փողոցների մէջ տեղ տեղ տնկուած սիւնեկներուն մօտենալը՝ նոցա բոլորտիքը գետնին վրայ կոխած ժամանակ յառաջ եկած մասնաւոր ձայնից։ Սոքա աղաւնիներ էլ են եղել պահելիս, փոքրիկ պարտիզի մէջ զբօսանք անելիս, սոքա կարողանում են եղել աղաւնիներու անունները առանձին առանձին տալ, լսելով միայն գլխու վրայով թռչելիս հանած թևերու ձայնը։

Արդէն հաստատուած բան է, որ կոյրերը աչքով չեն կարող տեսնել իրանց դէմ պատահած մեծ և հաստատուն մարմինները, կարողանում են այնու ամենայնիւ իմանալ իւրեանց այն մարմիններուն մօտենալը մթնոլորտի դիմահարութեան աւելնալուց։ Աչքը տեսնող բայց ոչ արհեստական լոյս և ոչ մի ուրիշ առաջնորդ ունեցող մարդ, այնչափ համարձակ չէ կարող մանգալ տան չորս կողմը մութ գիշերը, որքան կոյրը, իւր մնացած զգայարանաց մանաւանդ շօշափողականին նրբութեամբ։ Բայց թէ ինչ սքանչելի նրբութեան է հասնում շօշափողական ընդունակութիւնը և ինչպիսի զարմանալի ունակութիւն է ստանում նա, կարող ենք տեսնել արդէն յիշած Յակոբոս Միչէլի վերայ, որ բացի կուրութիւնը, լսողութիւնից էլ զուրկ էր· սա առանց տարակուսանաց իւր սեպհական բաները շօշափելով էր որոշում, թէ և իրանը և ուրիշինը ճիշդ միևնոյն ձևի, միևնոյն նիւթից շինուած լինէր։ Եւ զարմանալին այն է, որ պզտիկուց իրանց տան բոլորտիքը երկու հարիւր կանգունի չափ տեղ այնպէս որոնել, ինչ կայ չկայ տեղնիտեղը հասկացել էր, որ սովորութիւն էր արել, առանց առաջնորդի՝ անվախ՝ համարձակ որ կողմն և կամենար՝ ման գալ։

Վերջապէս՝ տեսողականութեան վերաբերութեամբ էլ տեսնում ենք սովորութեան ազդեցութիւնը· աչքը մինչև այն աստիճան կարող է սրանալ, որ ուրիշներու չը տեսած հազարաւոր բաները տեսնէր· այս ունակութիւնը մանաւանդ ուժեղացած ենք տեսնում խուլերու վրայ, որոնք՝ կան այնպիսի օրինակներ, որ կարողանում են ուրիշների ասածը շրթունքներու շարժմունքից հասկանալ քիչ շատ և երբեմն շատ մեծ ճշդութեամբ։ Այս բանը այնպիսի մի ընդհանուր բան է, որ հաստատութեան կարօտ չէ և հնարաւոր լինելու շատ վաւերական իրողութիւնների վկայութիւն կարող էինք բերել, բայց բաւականանանք մէկ օրինակով։ Պըրնէդ եպիսկոպոսը իւր մէկ նամակի մէջ այսպիսի մի աղջիկ է պատմում."Երկու տա-

բեկան էր, ասում է, իմացուցաւ որ ականջները խուլացել են. այն ժամանակից՝ դէսը ինչ որ խօսուէր, չէր իմանայ. թէպէտ և բարձր ձայն որ հանէին խում էր, բայց շրջապատողների շրթանց շարժմունքը դիտելով, այնչափ բան սովորեցաւ, որ նոցանով ծածկարանութեան պէս մէկ բան շինեց. պատահում էր, որ սորանով խօսողներու հետ խօսակցում էր մինչև ի երեկոյ. Բայց մինչև որ խօսողի շրթունքներու շարժմունքները չը տեսնէր, ամենևին բան չէր հասկանար. Ընդ սմին սորա շօշափողական ունակութիւն էլ սաստիկ նրբացած էր". "Սա մէկ քոյր ունէր, շարունակում է Պրընէդը, որոյ հետ ամենից շատ կը խօսէր իւր յօրինած լեզուով. գլխները ձեռքը նորա բերանի վերայ դնելով, հասկանում էր նորա ասած խօսքերը. և այսպէս մուտ ժամանակն էլ խօսակցում էր իւր քրոջ հետ".

Վերջացնելով օրինակները մենք յարմար ենք համարում յառաջ բերել այստեղ Բէյիտի խօսքերը. "Ոչ թէ միայն մարդիկ, այլ և երեխաները, անխելքները և անբաներն էլ, ասում է նա, ի ծնէ չունեցած հմտութիւնները ստանում են սովորութիւնով և ունակութիւնով. Մարդկանց գլխեմէ ամէն պարապմունքը, որպիսի թող և իցէ, տալիս է միշտ գործողին իւրեան յատկացեալ այս տեսակ հմտութիւններ. Հովիւը իւր հօտի ամէն մի ոչխարը ճանաչում է, ինչպէս որ մենք մեր ծանօթները տեսնելիս իսկոյն կը ճանաչենք. և եթէ նորա հօտը մի ուրիշ հօտի հետ խառնուի, նա իւր ոչխարները մէկ մէկ կը ջոկէ առանց սխալվելու. Մսագործը իւր ոչխարներու և արջառներու վերայ գցած մէկ նայեացքից արդէն իմանում է, գեռ ևս չը մորթած, թէ ի՞նչպիսի որակութիւն և որչափ ծանրութիւն ունին նորա. Երկրագործը խոտի դէզը և ցորենի շեղջը կարօղանում է աչքով կշռել, և որքան բան լինելը իսկոյն ասում՝ Նաւաստին՝ նաւը դեռ իրանից շատ հեռու՝ նորա ինչ տեսակ շէնք ունենալը. և մէջը ի՞նչ բեռ և որչափ հեռու լինելը որոշում է. Ձեռագրի վարժ մարդը գիրը տեսնելով, իսկոյն և եթ ճանաչում է իւր բարեկամը. Փորձառու պատկերահանի ձեռքը պատկեր ընկած ժամանակ, կարողանում է իմանալ, եթէ ի՞նչ երևելի նկարչի գործ է այն. Միով բանիւ ամէն մարդ մէկ մէկ ստացական հմտութիւնի է ունենում իւր զբաղմունք արած գործին և նորան նուիրած սիրոյն ուշադրութեան և վարժութեան համեմատ".

Արիստոտելէս՝ իմաստութիւնը, խոհեմութիւնը, ողջամտութիւնը, դիտութիւնները և արհեստները, առաքինութիւնը և կեղծաւորութիւնը, անառակութիւնը բոլորն էլ սովորութիւններ էր կոչում. և եթէ նա սորանով ուզում էր ասել, թէ բոլոր այս յատկութիւնները զրգռողութիւնից են ուժեղանում և ամրապնդում, ապա ուրեմն նորա միտքը միանգամայն ճշմարիտ էր. "Ո՞վ կարող է, հարցնում է Բէկոնը, երկմտիլ սովորութեան ուժի և ազդեցութեան մասին, տեսնելով, թէ ինչպէս մարդիկ անհաստատ են առ հասարակ մի որ և իցէ բանի համար տուած իւրեանց բաղմաթիւ խօստումներին և երդումներին, վկայութիւններին, և օրինաւոր պարտաւորութիւններին և հանդիսաւոր խօսքերին. թէ ինչպէս նոքա այսպիսի խոստումներից յետոյ, ասում են և կատարում են միևնոյնն իսկապէս, ինչ որ և առաջ անում էին. կարծես թէ, նոքա բոլորեքեանք ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ սովորութիւնով մեքենաներ լարած". Մաքիաւելլն ասում է ևս, թէ բան կատարելու մէջ կարելի չէ յոյս դնել և հաւատ ընծայել ոչ մարդուս բնութեանը և ոչ նորա ամենահանդիսաւոր խոստումներին, եթէ երկուսն էլ չեն ամրապնդած և պայմանաւորված սովորութիւնով. Լէյբնիցը մարդուս մտածածի, խօսածի և արածի, միով բանիւ բոլոր կեանքի երեք քարտուղը սովորութեանն է վերագրում. Իսկ եթէ Բէկոնը մի տեղում ասում է, թէ, "Մարդուս մտքերը և այլ զաղափարները կախուած են նորա հակումներից և ճաշակից, խօսակցութիւնը — դիտութիւնից և վարժապետներից, որոց մօտ ուսում է առել, և այն կարծիքներից, որ նա ընդունել է, բայց թէ գործը կախուած է միմիայն սովորութիւններից — ապա ուրեմն սովորութեան ասպարէզը այսպէս միմիայն գործնական կեանքի մէջ սահմանափակելը սխալ է, որովհետև Բէկոնը ուշադրութիւն չի դարձրել հ—ն—ն, ճ—շ—կ, ---------ն, կ—ր—ծ—կ բառերի իմաստին. ապա թէ ոչ նա, անկասկած, կը նկատէր, որ այս բոլոր բաների մէջ որ նա հարկադրում է սովորութեանը, զոյն այդ սովորութիւններն և

ընտելմունքներն են առաւելապէս, թէև ոչ բացարձակապէս, դեր՝ խաղում։

Եթէ սովորութիւնը այսպիսի ընդարձակ ասպարէզ է ներկայացնում, ապա ուրեմն ի՜նչ մեծ նշանակութիւն պէտք է ունենայ նա մարդուս բոլոր կեանքում, թէ բարոյական և թէ մտաւորական կողմից։ Խորամիտ Չեքսպերը, որ ամենից լաւ էր ճանաչում մարդկային հոգւոյ բոլոր շարժուածքները, ասում է, թէ սովորութիւնը երբեմն մի հրէշ է, որ լափում է մարդուս զգացմունքները, և երբեմն նորա պահապան հրեշտակն է լինում։ Եւ իրաւ, մարդկային բնաւորութեանց բոլոր պէսպիսութիւնը դիտելով՝ մենք նկատում ենք, որ բարի սովորութիւնը մի բարոյական հիմնագլուխ է մարդուս համար, որ աճում է անդադար և որոյ տոկոսիքներով շահվում է մարդս բոլոր իւր կեանքում։ Սովորութեան հիմնագլուխը, ինչպէս էլ որ դրամական հիմնագլուխը տնտեսական ասպարէզում, աճում և բազմանում է գործածելուց և միջոց է տալիս իւր տիրոջը առաւել և առաւել պտղաւէտ կացուցանել իւր ամենաթանգագին զօրութիւնը՝ գիտակցական կամքի ոյժը. ընդ սմին նա կարող է անդադար և առաւել ու առաւել բարձրացնել իւր կեանքի բարոյական շինուածքը, կարիք չ'ունենալով ամեն անգամ սկզբից սկսել նորան և 'ի զուր փճացնել իւր գիտակցութիւնը և կամքը այն դժուարութիւնները յաղթելու համար, որոնք մէկ անգամ արդէն յաղթուած են եղել։ Առնենք օրինակի համար մի ամենահասարակ սովորութիւն, այնէ կարգ ու կանոն պահելու սովորութիւնը, ինչպէս սեպհական նիւթերի դասաւորութեան, նոյնպէս և սեպհական ժամանակը կարգադրելու վերաբերութեամբ։ Այն մարդը, որի համար այս սովորութիւնը դարձել է մի հարկաւորութիւն, բայց և անգիտակցաբար կատարելիս հարկաւորութիւն, ո՛րքան ոյժ և ժամանակ է պահպանում 'ի զուր կորցնելուց. որովհետև նա հարկադրուած չէ ամենայն բոպէ դառնալ դէպ 'ի իւր գիտակցութիւնը կարգ ու կանոնի հարկաւորութեան մասին, և բռնաբարել իւր կամքը յիշեալ կարգ ու կանոնը իւր կեանքում մոցնելու և հաստատելու համար. այսպիսի մարդը միանգամայն ազատ ունենալով կարգ պահելու հարկաւորութեան մէջ իւր այս երկու ոյժը, գիտակցութիւնը և կամքը, կարող է գործադրել նոցա մի առաւել կարևոր բանի։

Բայց եթէ լաւ սովորութիւնը բարոյական հիմնագլուխ է, ապա ուրեմն և վատ սովորութիւնը, նոյնպէս և նոյն չափով, չը հասուցած բարոյական [illegible] է, որ իւր անդադար աճող տոկոսիքներով կարող է տանջել մարդուս հոգին, փճացնել և 'ի դերև հանել սկզբից և եթ բոլոր նորա գեղեցիկ սկսուածները և հասցնել մինչև նորան բարոյական սնանկութեան։ Քանի՜ գեղեցիկ սկսուածներ և ո՜րքան գեղեցիկ մարդիկ փճացել են վատ սովորութիւնների պատճառով։ Դժուար չէր լինելու վատ սովորութիւնից ազատուիլը, եթէ միայն բաւական լինէր գործ դնել իւր վերայ թէ և ամենամեծ ոյժ, բայց թէ միանգամից արմատահան լինէր վատ սովորութիւնը։ Մարդս ուրախութեամբ կտրել կտար իւր ձեռքը կամ ոտքը, եթէ մի և նոյն ժամանակ կարողանային կտրել նորանից նորա բոլոր կեանքը թունաւորող վատ սովորութիւնը։ Բայց բանն էլ այն է, որ սակաւ առ սակաւ և կամաց կամաց արմատացող սովորութիւնը արմատահան է լինում, նոյնպէս սակաւ առ սակաւ և երկարատև պատերազմելուց յետոյ։ Մինչդեռ կենդանի է մարդս, նա կարող է միշտ փոխուիլ և բարոյական անկման ամենախորը վիհից բարձրանալ բարոյական կատարելութեան մինչ ամենավերին աստիճանը։ Մարդկութեան այս համոզմունքը քրիստոնէութեան պտուղն է, որ ազատելով նորան ժառանգական մեղքից և հիներու անբողոքելի և անզերծանելի բաղդից, տուեց նորան անձնական ազատութեան մեծ և կենսական սկզբունքը։

Իսկ որ ինչ վերաբերում է սովորութեան նշանակութեանը ուսում առնելու մէջ, այս այնքան պարզ է, որ աւելորդ է մինչև անգամ որ և իցէ երկարաբանութիւն։ Չկայ մի այնպիսի գիտութիւն, որի մէջ սովորութիւնը գլխաւոր դեր չը լինէր խաղում, օրինակի համար մանգալու, խօսելու, կարդալու, գրելու, հաշուելու, նկարելու և այլն և այլն գիտութիւնների մէջ։ Մինչև անգամ այնպիսի գիտութիւններ, որոնց համար հարկաւոր է ամենազարգացեալ գիտակցութիւն, կաղ 'ի կաղ պէտք է գնային առանց սովորութեանց. զորօրինակ՝ մաթեմաթիկայի մէջ սովորութիւնը չնչին դեր չէ խա-

ղում. եթէ մեզ հարկաւոր լինէր ամէն անգամ մտաբերել, թէ 2 անգամ 7 հաւասար է 14 ին, ապա սաստիկ պէտք է խանգարէր այս բանը մեր մաթեմատիքական հաշիւներ անելուն. բայց սովորութիւնը հասցրել է մեզ այն աստիճանի որ էրէ-ՆԴ-Մ Է-ՆԻԸ ասելիս, մեր լեզուն իսկոյն և եթ արտասանում է, իսկ ձեռքը գրում դ-ՆԼ-ՂԲ-. Ամէն արտասանած խօսքի մէջ, բառ գրելիս ձեռքի արած ամէն շարժուածքի մէջ ամէն արուեստի մէջ սովորութիւնը իւր նշանաւոր մասն ունի. անկարելի կը լինէր մեզ մեր մտքերը յայտնել, եթէ անդադար հարկադրված լինէինք մտաբերելու, թէ ինչպէս պէտք է շարժենք լեզուն և շրթունքները այս կամ այն գաղափարը յայտնելու համար. Ամիսներով պէտք է գրէինք մի հնչիւն նամակ, եթէ ձեռքը ինքն իրան չը շարժուէր ամէն մի տառ գրելիս, այլ պահանջէր մեզանից զանազան մտաբերութիւններ. Թէ մինչև որ աստիճանի են հասնում ձեռքի սովորութիւնները, գեղեցիկ օրինակ կարող է լինել այն բանը, որ երբ մարդս մոռանում է, օրինակի համար, թէ այսինչ բառի մէջ ո՞ր տառը պէտք է գործածել, – թէ չ, այն ժամանակ բաւական է շտապով և առանց մտածելու գրել նոյն բառը և ձեռքը ինքն իրան կը վճռէ մեզ այդ հարցը. Այսպիսի հազարաւոր օրինակներ կարելի է ցոյց տալ բոլորն էլ այն եզրակացութեան կը բերեն, որ եթէ մարդս ընդունակ չը լինէր սովորութեանց, ապա և կարող չէր լինի ոչ մի քայլ յառաջ դնալ իւր զարգացման մէջ. որովհետև ամէն քայլափոխում նա պէտք է պատահէր հազարաւոր դժուարութիւնների, որոնց աննշմարելի կերպիւ յաղթում են սովորութիւնները, ազատ կացուցանելով մեր միտքը և կամքը նոր գործերի և նոր յաղթութիւնների համար. Բերենք էլի մի օրինակ, որ ցոյց է տալիս, թէ սովորութիւնը հեշտացնում և թեթևացնում է մարդուս յառաջադիմութեան ճանապարհը. Եթէ մարդս հարկադրուած լինէր ամէն քայլափոխում այնքան ոյժ գործածել մանգալու սաստիկ դժուարութիւնները յաղթելու համար, որքան գործ է ածել նա երեխայութեան ժամանակ, ապա ի՞նչպէս կապուած և կաշկանդուած պէտք է լինէր նա, ուրեմն և ո՞րքան յետ պէտք է մնար իւր յառաջադիմութեան մէջ. սովորութեան շնորհքն է միայն, որով նա մանելիս առանց նշմարելու և զգալու այնպիսի դժուարութեանց, որոնք հաղիւ թէ կարող էր յաղթել անգամ կենդանին, եթէ որ նա չունենար այդ ընդունակութիւնը. Ահա ուրեմն ինչ պատճառաւ այն դաստիարակութիւնը, որ անուշադիր թողնէր աշակերտներին օգտաւէտ սովորութիւններ հաղորդելու հարցը, և աշխատէր միմիայն նոցա մտաւորական զարգացման մասին, կը զրկէր անշուշտ նոյն զարգացումը այլ ուժեղ միջոցից, որ ներկայացնում են մեզ սովորութիւնները.

Անդրադարձիք իւրեանց դաստիարակութեան մէջ, առաջին տեղն ընծայում են լաւ լաւ սովորութիւններ հաղորդելու խնդրին. Կրթութեան հիմնաւորութիւնը, ասում են նոքա, սովորութեան ոյժգնութեան մէջն է պարունակվում. Եւ իրաւ, ինչպէս որ ուսումը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ գաղափարների հաղորդութիւն, նոյնպէս և կրթութիւնը – սովորութիւններ յատկացնելն է. և քանի ուժեղ են արմատացնում մարդուս բնաւորութեան մէջ լաւ լաւ սովորութիւններ, նոյնքան հաստատակամ է և նորա կրթութիւնը, և սորա վերաբերութեամբ դաստիարակի ձեռքին, ուժեղ գործիք են ուսումնարանները, ուր սովորութեան հետ միասին ներգործում է և օրինակը. "Եթէ սովորութիւնը, ասում է Բէկոնը, այնքան իշխող է իւրաքանչիւր անհատի վերայ առանձին, ապա ուրեմն անհամեմատ ուժեղ պէտք է լինի նորա իշխանութիւնը մարդուս վերայ, երբ նա կապակցուած է միւսների հետ մի ընկերութիւն, կամ հասարակութիւն, ինչպէս և զօրախումբերում, ուսումնարաններում, մենաստաններում և այլ սոյնպիսի պայմաններում. Այսպիսի պարագաներում օրինակը ինքը ուսուցանում է և ընթացք հաղորդում. ընկերակցութիւնը օգնում է և ոյժ տալի, նախանձաւորութիւնը զրգռում է և դրդում. վերջապէս և մեծարանքը աղնուացնում է հոգին և գեղեցիկ ձգտումներ հաղորդում, այնպէս որ՝ այս բոլոր բարեպատեհ պարագաներից մի միասին սովորութիւնը առաւել և առաւել ուժեղանում է և իւր վերջին ծայրին հասնում. Մի անգամայն ուղիղ և հասկանալի է այս, որովհետև եթէ սովորութիւնը և օրինակը միասին և յօդուտ միմեանց են ներգործում, ապա և հանրեա ոչ մի զօրութիւն կարող չէ մնքատել նոցա դէմ. Ահա ինչ

պատճառաւ, օրինակ, այն կրթարանները, որոնք հաստատ լինելով միշտ և անընդհատ մի վաղուց որոշեալ ուղղութեանը և ոգւոյն, մի և նոյն ժամանակ և անփոփոխելի են իւրեանց գործողութիւններում, աներկբայելի և հաստատուն իւրեանց պահանջմունքներում։ Այսպիսի կրթարաններին, ասում եմ, յատկացեալ է անշուշտ այն դաստիարակական ոյժը և ազդեցութիւնը, որ ունին Անգղիացւոց և Ամերիկացւոց ուսումնարանները և որին զարմացած է մնացել ամբողջ Եւրոպան։

Ն. Սողոմէկեանց։

Ս. Պետերբուրգ.

ՏՈՐԴՈՐ

Ի ՄԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Անտարակոյս եմ, թէ իւրաքանչիւր բարեմիտ անձն կը հաւանի, որ այսօրուան լուսաւորեալ ազգերը միայն մարդկութեան, մարդասիրութեան բարձր աստիճանին, և հետևաբար երջանկութեան հասած են, որոնց մայրենի լեզուի գրականութիւնը օր ըստ օրէ հոյակապ յառաջ կ'դիմէ ճոխ և ամենեցուն հասարակաբար հասկանալի դիւրին ոճով. և այս ամենահարկաւոր առարկայն է եղել մինչ ցայսօր առաջին և ամենագլխաւոր միջոցն դէպ 'ի լուսաւորութիւն, դէպ 'ի նորանոր գիտութիւններ և առողջամիտ հասկացողութիւններ յառաջ գնալու։ Ամենայն մի լուսաւորեալ ազգի մէջ բարձր արձանի նման կանգնած է այս անհերքելի ճշմարտութիւնն, թէ ամենայն մի անհատ սրբագոյն պարտք պէտքէ համարէ իւր մայրենի լեզուի ոգւոյն տիրել որքան որ կ'զօրեն նորա հոգեկան կարողութիւններն. որպէս զի այնուհետև օտար լեզուների ուսմամբ գրականութեան մէջ կարողանայ անսայթաք յառաջ գնալ առաջնորդ ունելով ինքեան իւր ազգի գրականական ամբողջ դաւաղանը, որպէս զի կարող լինի իւր ազգութեան ներքին սահմաններն թևակոխել, ճանաչել քաջապէս թէ որ աստիճանի վերայ կանգնել է իւր ազգային լեզուի գրականութիւնը, թէ արդեօք կ'բարձրանայ այն՝ նոյն աստիճանից, թէ ընդհակառակն ներքև կ'իջանէ։ և վերջապէս ճանաչել ինքն իրան՝ ուրիշներին ուղղապէս ճանաչելու համար. և ամենայն մի լուսաւոր ազգն այս ճշմարտութեան սրբազան յարգը գիտելով, յառաջ կ'քաղափոխէ զայն ինքեան միայն ունելով ուղեցոյց դէպ ի լուսաւորութիւն։ և եթէ որտեղ աչքը նկատենք, կ'տեսնենք, որ չկայ մի այնպիսի ազգ, որ լուսաւորութեան, այն է՝ բարոյական և նիւթական երջանիկ վիճակով փայլի, եթէ նորա գրականութիւնը ճոխաբար և արագապէս յառաջ չի ընթանալ դէպ 'ի կատարելութիւն. չկայ այնպիսի ազգ մի, որ համազգային բարօրութեան հասած լինի, և ուշադրութիւն և հետաքրքրութիւն գրաւած լինի իւր վերայ, եթէ չունի իր սեփհական լեզուն և հետևաբար գրականութիւնը։ Այս ճշմարտութիւնք և մեր Հայկեանս ազգի մէջ ճանաչուել է այո և ամենայն մի անհատ պարտաւոր է աշխատել սորա վերայ կանգնելու իր գիտութեան հիմն, զի առանց այս հիման անհաստատ է ամենայն մի գիտութիւն. և ո և իցէ լեզուագէտ անձն եթէ ծանօթ չէ իւր մայրենի լեզուի ներքին ոգւոյն, անկարծելք նորա գիտութիւնը արմատական չէ, և նա ինքն էլ ճանաչելով այս անուղղելի պակասութիւնը, առաջ կը կարդայ իր վերայ։ Հանգիստ սուրբ ոսկերաց մեր մատենագիրների, որոց ճիգը եղաւ Հայոցս գրականութեան գլուխը պսակել դարնեայ պսակներով. այո անմոռաց կ'մնան ամենայն մի հայագէտ սրտից մէջ Խորենացւոյ, Եղիշէի, Լամբրոնացւոյ, Շնորհալւոյ և այլոց մեր հոգելից վարդապետների անունները, զորոնք մի առ մի թուել կարիք չկայ այստեղ, հաւատալ լինելով թէ իւրաքանչիւր հայի ճիգն եղած լինի գրկել հոգւոյ մէջ այն Սրբազան Մատենագիրների անուններն և աւանդներն, որոնք Հայկական գրականութեան պարտէզի մէջ որպէս անուշահոտ վարդեր և շուշաններ են հանդիսացել, և միով բանիւ գեղեցկազարդ զարնած բազմաբեղուն, ախորժելի և օգտաւէտ պտուղներ։ Ամենայն մի ազգի նշանակութիւնը կ'որոնուի իր գրականութեան հետքերի մէջ. ամենայն մի ազգ կ'պարծի իր գրականութեամբ. և աւելի ևս պարծանաց և ուշադրութեան արժանի լինելու և իրական երջանկութեան տարրը ընդունելու համար կ'աշխատի օր քան զօր ճոխացնել նորան հարուստ և դիւրահասկանալի ոճերով. ուստի և ահա այսօրուան օրս լուսաւորեալ ազգաց անուններն անգամ պատկառելի են ամենայն մի